

Een der drie bundels die aan J. A. Ankum werden aangeboden bij gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in het Romeinse recht en zijn geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam in 1995, behelst enkele bijdragen die op het terrein van de Nederlandse (rechts)geschiedenis liggen. G. F. M. Bossers beschrijft in 'De instelling van het vredegerecht op het eiland Aruba' (1-18) de ruime politionele en rechterlijke bevoegdheden van deze institutie die van 1824 tot 1869 op dat aparte eiland heeft bestaan. Twee auteurs behandelen een aspect van het oude testamentaire erfrecht. C. M. Cappon schreef 'Substituties in Friese testamenten (1373-1550)' (30-61), een complement bij zijn artikel over de erfstelling in de Friese testamenten, in 1994 verschenen in de bundel *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw*; de pupillaire en de fideicommissaire substituties werden toegepast om het vermogen binnen de familie te houden. A. Wijnen bespreekt in 'Na uitwisinge mijnre cedulle'. Een opmerkelijke bepaling in een Amsterdams testament uit 1450' (177-188) het zeldzame verschijnsel van de reservatoire clause bij welke de erfflater in zijn testament voor de erfstelling verwijst naar een onderhandse akte. De beoefening van de rechtswetenschap komt in vier bijdragen aan de orde. R. J. Q. Klomp overweegt nut en nadeel van de in 1893/1896 doorgevoerde gelijkstelling van koopman en particulier voor de Faillissementswet in 'Een misser van Molengraaff? Het faillissement van de particulier' (62-76). Paul Scholten, van 1907 tot 1910 hoogleraar in het Romeinse recht en nadien in het burgerlijk recht te Amsterdam, heeft grote betekenis gehad voor de ontwikkeling van de rechtstheorie in Nederland. A. F. Salomons behandelt diens interpretatie van het wetsartikel dat stelde dat bezit van roerende goederen geldt als volkomen titel: "Er loopt een soort lyn...". Over de 'Amsterdamse oorsprong' van de legitimatieleer van Paul Scholten ten aanzien van art. 2014 oud-BW' (111-126). Ankums opvolger T. J. Veen zet zijn 'Exercitia Huberiana' (127-161) onvermoeibaar voort; zijn bijdrage levert ons nieuw inzicht in de betekenis van het houden en schrijven van disputaties voor het Franeker juridisch onderwijs in het algemeen en voor het totstandkomen van het gepubliceerde oeuvre van professor Ulrik Huber (1636-1694) in het bijzonder. Joke de Vries, ten slotte, zet een studie voort die Ankum twintig jaar geleden initieerde onder de titel 'Van Cras tot Conrat. De beoefening van het Romeinse recht door de hoogleraren aan het Atheneum illustre en aan de Universiteit van Amsterdam'. Zij behandelt de benoemingsprocedures 'Van Conrat tot Ankum' (162-176). De bundel wordt afgesloten met een aanvulling op Ankums bibliografie zoals die werd gepubliceerd in R. Feenstra, e. a., ed., *Collatio juris Romani* (twee delen; Amsterdam, 1995). Een index ontbreekt.

A. H. Huussen jr.

J. Moes, e. a., ed., *In de nieuwe stad. Nieuwkomers in Leiden, 1200-2000* (Leiden: Dirk van Eek-stichting, 1996, 171 blz., f34,95, ISBN 90 73279 12 7).

In deze bundel is men expliciet uitgegaan van de idee dat geschiedbeoefening het heden in een ruimer perspectief kan plaatsen. Geen *l'art pour l'art* daarom in de vier artikelen die in maart 1995 te horen waren als voordracht op de studiedag "Nieuwkomers' in Leiden 1400-2000", georganiseerd door de Dirk van Eek-stichting en de werkgroep 'Leiden stad van vluchtelingen'. Twee thema's staan centraal. Men wilde laten zien dat migratie geen nieuw verschijnsel is en dat bijvoorbeeld Leiden als stad haar bestaan te danken heeft aan de vele nieuwkomers in het verleden. Ten tweede wilde men onderzoeken hoe de eventuele integratie (te begrijpen als acculturatie) en opvang van vluchtelingen, immigranten en passanten in het verleden zijn verlopen. Ter verduidelijking: met het begrip 'nieuwkomer' (een term van J. Lucassen en R.

Penninx) wordt hier bedoeld een persoon of groep die zich nog niet eerder in de stad vestigde (22-24,114).

Dick E. H. de Boer schreef het artikel 'De hertog van Egypte en de oosterlingen. Vreemdelingen en nieuwkomers in middeleeuws Leiden' (13-37), dat begint met het verhaal over het ontstaan van de zigeuners (hun nomadische traditie) en de eerste bezoeken van deze vluchtelingen uit de Balkan aan de Nederlanden en Leiden. Het hoofdonderwerp bij De Boer is de (rechts)positie van de nieuwkomer in de middeleeuwse stad. Die stad werd gekenmerkt door het samenvallen van sociale gemeenschap en rechtsgemeenschap; een gemeenschap die evenals de stad in het *Ancien Régime* voor de handhaving en groei van haar bevolkingspeil afhankelijk zou zijn van immigratie. Pas vanaf de gebeurtenissen waarmee dit eerste artikel afsluit, met de vluchtelingenstromen van Reformatie en Opstand aan het einde van de zestiende eeuw, is de geschiedschrijving met de verschijnselen rond integratie in Leiden bezig geweest.

In het artikel van Dirk Jaap Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden, 1574-1795' (39-85), zijn dan ook de nieuwkomers, aangetrokken door geboden faciliteiten, de textielnijverheid of de academische wereld van de mede door hen opbloeiende stad, het meest volledig in kaart gebracht (veel cijfers en tabellen hier). Een integratieprobleem in de vorm van ontoegankelijkheid van de bestuurlijke ambten, zoals de veertigraad en de regentschappen, laat zich wel aanwijzen. De kerkenraad vormde onder meer een veel benut alternatief.

In de derde studie signaleert Leo Lucassen weer grote leemten in publicaties over immigratie naar Leiden in zowel de negentiende als de twintigste eeuw. In zijn artikel 'De Breestraat als kosmopolitisch centrum: Italianen, Chinezen, Duitse dienstbodes en joodse vluchtelingen in Leiden, 1872-1950' (87-111) heeft hij de mogelijkheden voor onderzoek geïnventariseerd en zich beperkt tot het interbellum en de letter L in de vreemdelingenregisters. Deze werden sinds de specialisering van het vreemdelingenbeleid na de Eerste Wereldoorlog bijgehouden. De beschrijving van de ontwikkeling van dat vreemdelingenbeleid in relatie tot de opkomst van nationale staat en nationaal staatsburgerschap laat zien dat er belangrijke veranderingen hadden plaatsgevonden in de positie van de vreemdeling. Nieuwkomers werden in de loop van de negentiende en begin twintigste eeuw met haar groeiend natiebeseft ook steeds méér als 'vreemdelingen' gedefinieerd, bijvoorbeeld door de Wet op het Nederlandschap van 1892.

Het laatste artikel gaat over de recente geschiedenis en het huidige tijdsbestek. 'Van gastarbeider tot stadgenoot. Allochtone nieuwkomers in Leiden vanaf de jaren vijftig' (113-148). Thomas van Duin beschrijft aan de hand van de huisvestingssituatie de integratiegeschiedenis van Marokkaanse en Turkse Leidenaren. De eerste wervingen, de pensions, de omslag in het denken van het zogenaamde 'terugkeerperspectief' naar het 'integratieperspectief', het gemeentelijk beleid, een debat over concentratie in armere wijken veroorzaakt door werking van de woningmarkt, en signalen van intolerantie in de jaren negentig, zijn enkele van de onderwerpen waaraan hij aandacht besteedt. De keuze voor de huisvesting is gedaan, omdat deze net als de arbeidsmarkt en het onderwijs een goede indicator vormt voor 'structurele integratie'.

In de inleiding komt de voorzitter van de werkgroep 'Leiden, stad van vluchtelingen' Jan Laurier tot de conclusie dat 'door de eeuwen heen een proces van toenemende uitsluiting is waar te nemen' ofwel 'dat het steeds moeilijker werd om 'gewoon' lid van de samenleving te worden', met dien verstande echter, dat het verwerven van een plaats op de arbeidsmarkt altijd een beslissende factor was (10-11). Voor deze gevolgtrekking valt wel iets te zeggen. Het is natuurlijk de vraag in hoeverre heel verschillende periodes met elkaar te vergelijken zijn, maar een strikte vergelijking heeft men toch ook niet nagestreefd. Er is gekeken naar parallellen en ontwikkelingen. Een enkele maal wordt er in de artikelen gerefereerd aan het heden en dat vind ik dan de wat minder geslaagde passages (zoals bladzijde 18).

Lucassen besluit zijn artikel met een paar mogelijkheden voor verder onderzoek. De constatering dat er nog weinig op dit gebied werd ondernomen, is dan ook niet zonder belang. Leiden financiert inmiddels een vervolgonderzoek naar haar migratiegeschiedenis van de jaren twintig en dertig van deze eeuw.

Martha Catania-Peters

W. Verbeke, e. a., ed., *Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux*, pars prior *Devotio Windeshemensis* (Mediaevalia Lovanensia XX, Leuven: University press, 1992, x + 452 blz., ISBN 90 6186 463 1).

Deze bundel met zeventien opstellen verschijnt helaas na de dood (in 1989) van de Leuvense geleerde Willem Lourdaux. Zes opstellen zijn eigenlijk becommentarieerde tekstuitgaven. John van Engen levert de tekst van het *Compendium decursus lemporum monasterii Christifere Bethleemite puerpere* (41-78), in de jaren tachtig van de vijftiende eeuw geschreven door Petrus Impens. De inleiding (3-40) toont hoe belangrijk het Brabants perspectief op de oorsprong van de Moderne Devotie was ten opzichte van de veelal dominante visie die in de loop der tijd vanuit Windesheim is ontwikkeld. De bijdrage van Marcel Haverals bevat de publicatie van het traktaat *Contra detractores monachorum* van Dire van Herxen (249-294; inleiding: 241-248), volgens een tussen 1420 en 1450 vervaardigd verzamelhandschrift dat zich thans in het Keulse Stadtarchiv bevindt (GB 4° 100, 23^v-46^v). Eveneens omvangrijk is de door Robrecht Lievens van de titel *Tegen de tamboers* voorziene tekst van een dichtwerk van 672 strofen (358-381) die wellicht omstreeks 1340, maar in ieder geval vóór 1434 door waarschijnlijk een 'leek van gevorderde leeftijd' (356) is geschreven en die bewaard is gebleven in een omstreeks 1434 te dateren handschrift uit Brussel (KB 720-722: tekst gedicht: 40^v-43^r). Drie teksten van geringere omvang staan voorts in de bijdragen van respectievelijk Dirk van den Auweele en Amber Verrycken, die in hun bijdrage (79-114) over Jan van Huldenberghe — de stichter van OLV te Heer Isaaksbos — heel wat overhoop halen naar aanleiding van (?) de necrologie en een uitbreiding daarvan over genoemde Jan (tekst: 109-114); van Rafaël de Keyser en Paul Trio: de tekst van de *inclusio* van Melle uit 1447(199-202; inleiding: 189-198) en van Andries Welkenhuysen, die, ingeleid, vertaald en becommentarieerd, een mariale kerstzang van 72 terzinen publiceert (427-452) die is te vinden in een omstreeks 1500 te dateren waarschijnlijk uit de Noordelijke Nederlanden afkomstig verzamelhandschrift (met onder andere negentien Latijnse liederen met muzieknotatie) uit de KB in Brussel (II 270; 165^v-166^r).

Noël Geirmaert en Franciscus Vanhoof geven voorts een impressie van de Windesheimse invloed in respectievelijk Brugge (115-131) en Aarschot (133-154), gevolgd dooreen beknopte bijdrage van Wilhelm Kohl (156-167) over het aandeel van Munsterse domheren aan de Moderne Devotie (met een duidelijke piek tussen 1440 en 1470 en een geringe opleving tussen 1490 en 1510), waarna die eerste, historische, afdeling van de bundel wordt afgesloten met een verhandeling door Erik van Mingroot (169-186) over het besluit aangaande de onderhoudsplicht voor elf kanunniken van Elsegem in 1782, een verliespost voor het Gentse Sint-Veerlekapittel die zich nog tot 1827 — het sterfjaar van de laatst betrokkene — zou doen gevoelen. Naast de hiervoor al aangestipte bijdrage over Melle bestaat de tweede, juridische, afdeling verder alleen nog uit het opstel van Rudolf Th. M. van Dijk, die in zijn voortdurende queeste naar statutenboeken twee tot nu toe onbekende statutenboeken uit de Sint Trudo-abdij van Odegem signaleert (203-222). De 'spirituele' afdeling van de bundel wordt geopend door een impressie van Anton G. Weiler over Geert Grote en zijn zelfbeeld (225-239). Na de hiervoor al

aangestipte bijdrage van Haverais met het traktaat van Dire van Herxen blijft Dire nog even onderwerp van aandacht in de bijdrage van Georgette Epiney-Burgard over diens indringend door Jean Gerson geïnspireerde opvoedingsideeën (294-304) op basis van vier nog steeds onuitgegeven geschriften van zijn hand die zijn te vinden in een handschrift uit de Utrechtse Universiteitsbibliotheek (Ms. 380, r-71'). Dan vestigt Manfred Gerwing de aandacht op een leerdicht van Peter von Zittau (gestorven 1339), abt van Königsaal bij Praag (305-320), dat in combinatie met het wellicht door dezelfde abt geschreven uitgebreide devotietraktaat *Malogranatum* tot de bronnen van de spiritualiteit der Moderne Devotie zou kunnen worden gerekend. Deze afdeling wordt afgesloten met een bijdrage van Jan Bethlehem over de devoten en het aardse Jerusalem (321-334). Uit de laatste, filologische afdeling heb ik hiervoor al de twee bijdragen van respectievelijk Lievens en Welkenhuysen vermeld. Mare Laureys behandelt de aantekeningen bij de oden en epoden van Horatius die Johannes van Meerhout, regulier kanunnik van Korsendonk, omstreeks 1450 heeft geschreven (383-413) en die hem laten kennen als een ouderwetse glossator wiens werk helemaal niet lijkt op dat van eigentijdse humanisten. Gilbert Tournoy vestigt de aandacht op de in 1507 te Utrecht geboren medicus Gijsbrecht van Langerak (Gisbertus Longolius) die zich ook als Graecus heeft doen kennen (415-425). Een rijke bundel.

J. van Herwaarden

S. Groenveld, J. J. H. Dekker, Th. R. M. Willemse, *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in weesen kinderhuizen*, J. Dane, ed. (Hilversum: Verloren, 1997, 423 blz., ISBN 90 6550 553 9).

De tentoonstelling 'Wezen en boefjes' (Museum voor moderne kunst, Arnhem), die aan dit boek ten grondslag heeft gelegen, leed aan een wat vreemde dichotomie tussen de wezenzorg in de vroegmoderne weeshuizen en de bemoeienis met jeugdige delinquenten na de Bataafse Omwenteling. Alsof de revolutie de wezen op slag tot kleine misdadigertjes had omgeturnd. Gelukkig wordt die onbedoelde beeldvorming hier weer rechtgezet, of tenminste in het juiste perspectief geplaatst. Inderdaad is het accent na 1795 al snel van het ouderloze naar het verwaarloosde kind verschoven, en heeft de 'triumftocht der opvoeding' (300) de zorg voor het kind sterker op de normatieve toer gezet. Naast de wezen ontstonden de boefjes. Weliswaar vormde een gerichte opvoeding vanaf het begin een kerndoel van de wezenzorg, maar geleidelijk ging zij zozeer overheersen dat van de 'wees' nog slechts het probleemkind overbleef. Geen wonder dat vanaf het begin van de twintigste eeuw steeds meer voogdijkinderen in de weeshuizen werden opgenomen, totdat kindertehuizen en jongerencentra in allerlei soorten en maten de plaats van de weeshuizen innamen, soms letterlijk. Demografische ontwikkeling, sociale voorzieningen, secularisatie en publieke opinie hebben het fenomeen 'weeskind' geleidelijk uitgebannen en de overheidsgetrouwe kinderbescherming in de plaats van vroegmoderne regenten en verzuilde gestichtsbestuurders gesteld. Wetenschap neemt thans formeel de plaats in van charitas en zendinggevoel. De vraag of dat in elk opzicht een verbetering is, wordt in het boek niet gesteld. Meer in het algemeen voert trouwens de beschrijvende benadering de boventoon boven de problematiserende.

Het boek bestaat uit vier delen. In het eerste deel schetst Groenveld de voorgeschiedenis van de weeshuizen sedert de late Middeleeuwen: Heilige-Geesttafels, gasthuizen, en het ontstaan van weeskamers en armenfondsen. In het tweede, meest uitvoerige deel wordt door dezelfde auteur de balans van de vroegmoderne wezenzorg opgemaakt. Hij onderscheidt twee hoofdmodellen van wezenzorg: het gedecentraliseerde, confessionele model van Amsterdam, en het